

Eesti Arheoloogia Ajakiri 1998, 2, 165–166
<https://doi.org/10.3176/arch.1998.1.09>

Valter Lang

ZOOLOOGILINE UURIMUS ARHEOLOOGILISEST LUUAINESEST

Lembi Lõugas. Post-glacial Development of Vertebrate Fauna in Estonian Water Bodies. A Palaeozoological Study. (Dissertationes Biologicae Universitatis Tartuensis, 32.) Tartu, 1997. 184 lk.

18. detsembril 1997 kaitses Tartu Ülikoolis filosoofiadoktori kraadi üld-zooloogia alal Ajaloo Instituudi teadur Lembi Lõugas. Tema juhendaja oli eesti osteoloogia *grand old man* dr. Johannes Lepiksaar Göteborgist, oponendid aga dr. Arvi Järvekülg Tartust ning dr. Per Ericson Stockholmist. Kuigi teema – jääajajärgsete selgroogsete fauna kujunemine Eesti veekogudes – on zooloogia vallast, koosneb uurimisaines ise Eesti muististe arheoloogilistel kaevamistel päevavalgele toodud kala- ja hülgeluudest. Suurem hulk analüüsitud osteoloogilisest materjalist pärineb asulakohtadelt (Pulli, Kunda, Narva, Kõpu, Umbusi, Kõnnu, Loona jt.) ja linnustelt (Asva, Pöide, Ridala, Iru jt.), vähemal määral on esindatud kalmed (Tõugu, Muuksi, Ilmandu ja Kivisaare) ning fossiilsete põldude jäänused (Saha-Loo, töös nimetatud ka Maarduks). Ajaliselt on esindatud kõik esiajaloo järgud, alates varasest mesoliitikumist ning lõpetades hilisrauaaja ja keskajaga. Kokku on nendelt muististelt leitud 22 kalaliigi ja 5 mereimetajaliigi luid.

Doktoritöö kaante vahele on koondatud kuus varem ilmunud teemakohast artiklit ning üldistav osa. Viimases (79 lk.) esitatakse kõigepealt ülevaade muististest, mille osteoloogilist materjali töös analüüsitakse, ning seejärel kirjeldatakse uurimismeetodeid (statistika alused, vanuse, soo, suuruse, isendite arvu, püügiaja ja kalade kasvukiiruse kindlakstegemise viisid). Järgneb ülevaade Eestist ja naabermaadest saadud kalade ja mereimetajate luuleidude kohta, mis on esitatud perekondade ja liikide kaupa ning esiajalooliste perioodide lõikes. Seejärel käsitletakse Ida- ja Põhja-Euroopa hilisjääaegsete ja jääajajärgsete veekogude (jääpaisjärved, Läänemeri, Laadoga ja Äänisjärv, Valgomeri) arengut, mille teadmine on oluline eeldus kalade ja hüljeste leviku tundmaõppimiseks.

Kokkuvõtvas arutelus on autori tähelepanu pööratud peamiselt ajale, kui jääserva taganedes moodustusid kohalikud jääpaisjärved, võimaldades vee-loomadel levida jää alt vabanenud aladele, kuni kalade ja mereimetajate liigiline koosseis kujunes tänapäeva tasemini (seega u. 12 000–2000 aastat tagasi). Kalade levikul Eesti veekogudesse eristatakse nelja etappi (rühma), millest esimesed kolm on vaid oletatavad, sest seni puuduvad meil ülempaleoliitilised muistised ning järelikult ka vastav luuaines. Esimese etapina käsitletakse kõige külmatolerantsemaid liike, kes olid suutelised elunema jääpaisjärvedes (siig, tint, merihärg). Teisel etapil saabusid lõunapoolsetest vetest haug, ahven, harjus ja paljud karplased, kes on samuti külmatolerantsed. Kui need kaks esimest rühma ilmusid Eesti väga karmidesse oludesse juba kohe pärast mandrijää taandumist u. 12 000–11 000 aastat tagasi, siis kolmas rühm, kuhu kuuluvad koha ja linask, oli juba keskkonnanõudlikum. Neljas rühm kalu, nagu heeringas, tursk, atlandi tuur, kammeljas ja lest, saabusid Atlandi ookeanist atlantilisel kliimaperioodil, kui Läänemere hakkas tungima soolane vesi vast moodustunud Taani väinade kaudu. See protsess on hästi jälgitav meie neoliitiliste rannikuasulate leiuaineses, kus sel ajal suurenes märgatavalt tursa osatähtsus.

Vanimaks hülgeeliigiks Eesti vetes oli L. Lõugase väitel viiger, kes võis siia tulla juba Balti jääpaisjärve ajal ligikaudu 11 000 aastat tagasi. Kogu mesoliitikumi vältel ongi viiger peaaegu ainus hülge liik, sest hallhülge luid on leitud vaid üksikuid. Varaneoliitilistes asulates on aga viigri ja hallhülge luid juba peaaegu võrdselt. Litoriinamere staadiumis lisandusid teised hülgeeliigid: randal, grööni hüljes ja pringel. Randal elunes peamiselt Läänemere lõunaosas, ulatudes vaid subboreaalse kliimaperioodi lõpul Saaremaani. Grööni hülge sisserännakud Läänemere algasid u. 5000 aastat tagasi ja muutusid massiliseks u. 4500–4000 aastat tagasi. Pringel ilmus samuti Litoriinamere ajal ning selle sisseränded on kestnud tänapäevani.

Lembi Lõugase doktoritöö näol on nüüd olemas hea ülevaade kala- ja mereimetajaliikide ajaloost Eesti vetes. Muinasaja uurijatele on see väga väärtuslik andmebaas, sest pikki aastatuhandeid olid kalad ja hülged oluliseks, kui mitte peamiseks elatusallikaks. Toiduressursside paiknemine ja kättesaadavus tingisid ka inimasustuse leviku mesoliitikumis ja neoliitikumis. Toidu hankimiseks loodud vahendid ja võtted olid ühiskonna materiaalse ning vaimse kultuuri oluline ja lahutamatu koostisosa. Alles kiviaja lõpul hakkas asustus nihkuma lähemale hoopis teistsugustele ressurssidele – viljelusmajandusele sobivatele maadele. Kala- ja hülgepüük andsid aga olulise lisatoiduse hiljemgi, nagu on näha pronksi- ja rauaaja muististe leiuainesest. Kalapüügi strateegiate arengut ning muutusi inimeste toitumises analüüsitakse eraldi autori kahes varem ilmunud ja nüüd doktoritöösse haaratud artiklis. Mõlemas viimatinimetatud suunas tuleks aga veel kindlasti uurimistööd jätkata.